

Rathmann János

A hamanni nyelv és a dikció

„Alkalmasnak látom a pillanatot, hogy e helyt megemlékezem erről az érdekes, nagy befolyású férfiúról, ki akkor éppolyan rejtélynek látszott előttünk, amilyen azóta is maradt hazájában... Mélyenszántó, alapos elmét sejtettünk benne, ki behatóan ismeri a kinyilatkoztatott világot s irodalmat, ám e mögött még valami titkosat, kifürkészhetetlent is tud, és erről igen eredeti módon értekezik.”

(Goethe: *Költészet és valóság*. 12. könyv)

Hamann vitriolos pamfletjei jellemezték, és ezek éle hol a kor szélső racionalistái, hol konzervatív nyelvészei ellen irányult. Lutheres, de hiányosan fogalmazott mondatai, provinciális (kelet-poroszos) fordulatai, kiszólásai, az egyes kor- és helyi figurákra bonyolult utaló szövegei lokalitást sejtetnek, miközben a tényleges mondanivaló többnyire univerzális. Nem hisz a népfelvilágosításban, ezért kísérletet sem tesz – legjobb barátával, például Herderrel ellentétben – a populáris előadásra. Ennek következményeként csak a maga korában értették meg pontosan mondanivalóját – a königsbergi baráti kör (Herder, Hippiel, Kant) vagy még a berlini aufklérerek (Mendelssohn, Nicolai, Lessing), ám a következő generáció tagjai (Lavater, Kaufmann) értetlenül tekintettek szövegeire. Az elmúlt évszázadok még messzebbre vitték a megértéstől szövegeit.

Ami a foglalkozását illeti, Hamann volt ugyan egy ideig publicista, ám nem tudott (és nem akart) a szélesebb közönséghez szólni. A szónoki eszközöket ezért nem kereste. Ahol ilyet mégis használ, ott lutheres vaskosság vagy biblikus pátoz jellemzi, amely szinte mindig iróniába, sőt szarkazmusba torkollik.

Bár a módszere korlátozottá tette és határt szabott kritikáinak – akár Descartes, akár Michaelis, akár Kant vagy Herder volt is a kiválasztott vitapartner –, tartalmi, gondolati végeredményei előremutatóak.

A Michaelisszel való (anonimitásba burkolózó) vitájában először hangoztatja a német, de talán az európai nyelvfilozófiában is, hogy a beszélt nyelvet és az írott nyelvet nem lehet differenciálatlanul – a nyelvként – tárgyalni. Már csak azért sem – és itt Herdert előlegezi –, mert 1. csak a beszélt nyelv fejezheti ki igazán az adott nyelv árnyalatait, idiómait, a nyelv génuszát (amely utóbbi egy sajátos hangzásban, zeneiségben, szótagmagasságban, mélységben, a mimikában és a gesztusokban rejlik); 2. a képeknek, a jeleknek csak az érzéki megjelenés (érzékiség) adhat szellemet; 3. ezzel szemben a holt betű (csak) holt gondolatokat őriz. Mint a Michaelisszel folytatott vita egyik gondolatmenetének végén írja: „Ha egy írástudó egész érdemdús

igazságosságát a betű holttestére emeljük – mit szól ehhez a szellem? Ne légyen-e a szellem más, mint a holt betű szolgája, vagy talán a gyilkos betű pusztá fegyverhordozója? Isten ments!” (HAMANN 2003, 183.) A Herdert ismerők hamar felfedezték a fenti citátumban a Herdernél olvasható és neki tulajdonított gondolatot: „Az írás azt képes kifejezni, amit gondolunk, s nem azt, amit érzünk. A könyv festett nyelven – egy halott nyelven – csak halott gondolatokat lehet kifejezni.” (HERDER 1984) Valójában a fiatal, a kortársak megrovó megjegyzése szerint „hamannizálódott” Herder sorai minden bizonnyal az idős atyai barát Hamann kézírataiból vették.

Kant-kritikáinak mozzanataira – amelyeket más tanulmányaimban részleteztem (RATHMANN 1984, 122–125.; RATHMANN 1990, 30–40.) – e helyütt csak összefoglaló megjegyzéseket teszek.

A *Két levél az észkritikáról* címen kiadott eszme-futtatás voltaképpen a Friedrich Heinrich Jacobinak írott baráti levelekből áll, amelyekben Hamann belső titkait és fő törekvéseit talán a legtömörebben tárja fel. Egyfelől kifejezésre juttatja a metafizikai vizsgálódások iránti ellenszenvét, amely a *Tiszta ész kritikája* nyomán támadt benne. Másfelől állást foglal a nyelv elméleti jelentősége mellett, a kor rációcentrikus szemléletmódjával szemben. Hamann voltaképp a nyelv körébe utalja a filozófiai vitákat, mondván, hogy a paralogizmus és az antinómia alapja abból adódik, hogy a szavakat összekeverik a fogalmakkal, a fogalmakat pedig magukkal a dolgokkal.

Abból, hogy Hamann több írásában is a beszélt nyelv erejét emeli ki, a *dikció* és a szónoklat további fogalmi-módszertani fejtegetése következne, ezt azonban nem írta meg, talán – az előzőekből adódóan – nem ismerte fel fontosságát a kor viszonyai között. Csak következtetni tudunk saját előadásmódjáról arra, mi is lehetett dikció-ideálja.

Ha erre egy szóval kellene válaszolnunk, azt mondanánk, egyfajta *mágusi* dikció. Mert ha Hamann valójában nem is volt „Észak mágusa”, előadásmódjában mégis van valami mágikus, valami irracionális, nehezen megfogható.

Hamann ugyanakkor meg volt győződve a maga prófétai küldetéséről is – akárcsak a kortárs Klopstock, a „Messiás” költője, de Hamann küldetéstudata sokkal reflektáltabb. A kifejezésben is megmutatkozik ez a jövőbe helyeztettség, kivált a „Szókratészi érdemes gondolatok”-ban, az indirekt, irodalmilag rejtjelezett tudományos közlésben, a kritika hangjában. Tartalmilag pedig ugyanez látszik a saját tökéletlenség provokatív hangsúlyozásában, ahogyan a kor tökéletesedés-hitével szemben nyomatékkal kiemeli a próféta testiségét és bűnösségét.

Nyelvtörténészek, nyelvészek ismételtlen Hamann szemére vetik hiányos mondatait, a XVIII. század már megindult nyelvújításának sutba dobását, vagy a citátumok „sajátos” kezelését. Ezeket szép csokorba lehetne kötni, de most a hamanni mágusi dikció szempontjából nézzük a szövegeit, akceptálva Kiss Endre vonatkozó megállapításait (vö. Kiss 1999, 367–369).

Szembeszövő mindenekelőtt az *enigmatikus*, a szándékosan és tudatosan alkalmazott rejtélyesség és talányosság. A mágus ugyanis nem definiál, nem akarja pontosan megértetni magát, hanem feladványokban beszél, csupán sejtetve az általa tudott igazságot.

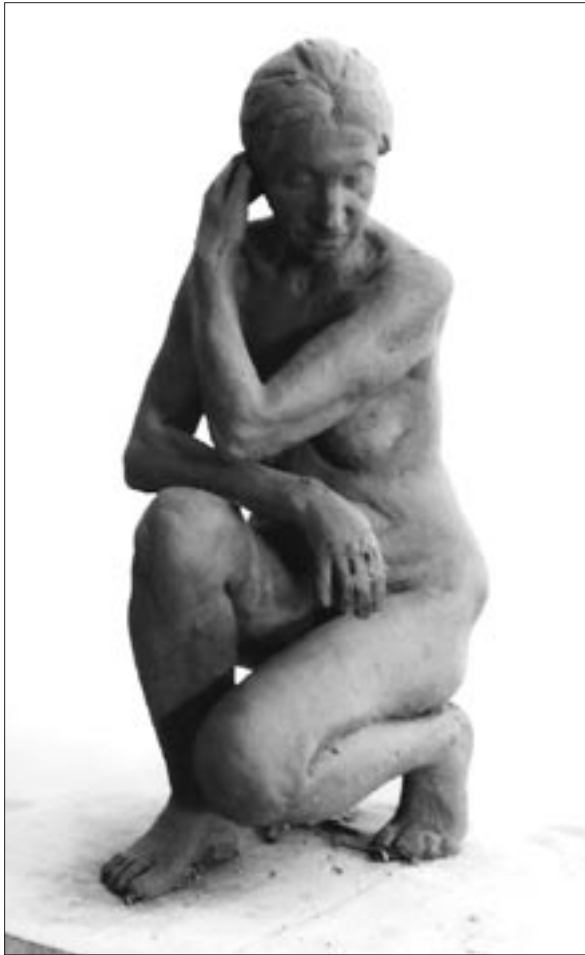
Ugyancsak jellemzőek és a mágusi fölényből adódóak Hamann-nál az *interdiszkurzív* stílusjegyek: a diskurzusok közötti csapongás, amit sokszor a végső határokig feszít – a látszólag teljesen mellékösvényekre csalogatott és a szövegbe belebonyolódott olvasó már rég szem elől veszítette a kiinduló gondolatot, az apropót.

Ezzel szorosan összefügg, mintegy ebből adódik a *kriptikus* utalások sora, valamint az „abbreviált cento” alkalmazása. Az előbbinél a rejtély abból fakad, hogy az olvasó nehezen tudja eldönteni, mi a helyes megfejtés, vagy eleve két-háromféle megfejtésre is gondolhat, amikor az utaló szöveget elolvassa. Az utóbbinál az idézi elő a talányt, hogy ismert szerzők szövegeit – furcsa módon, „szabadon” – összeilleszti egymással, s ezáltal egy szómozaik vagy szövegmozaik keletkezik, módot adva az értelmezés sokféleségére, s még inkább az azonnali, a kapásból való megfejtés kilátástalanságára. Hegel, Hamannt olvasva, érezte ezt az „érthetetlen különbséget”, a „tudatos érthetlenséget”, az olvasó bosszantását, ám mindezt csak a megformálás módjaként s nem tartalmilag értelmezte (HEGEL 1956, 274).

Mindebből kitűnik a hamanni szövegkezelés és szöveginterpretáció sajátos volta, s nézetem szerint meglehetősen tág lehetőségei. Ugyanakkor valahol ez kínálhatott alkalmat és fogódzót a hermeneutika későbbi képviselőinek, bizonyára Schleiermachernek is ahhoz, hogy a maga módszertanának alapjait kiépítse. Hamann látnivalóan *szintén* a filozofálás művésze kívánt lenni, és e törekvésének sok jó példáját fel is tudta mutatni.

IRODALOM

- HAMANN, Johann Georg (2003) *Aestetica in nuce*. In *Johann Georg Hamann Válogatott filozófiai írásai*. Pécs: Jelenkor.
- HEGEL, G. W. F. 1956. *Hamanns Schriften*. In *Sämtliche Werke*, Bd. 11. *Berliner Schriften, 1818–1831*. Neue kritische Ausgabe. Hrsg.: Johannes Hoffmeister. Hamburg: Meiner.
- HERDER, Johann Gottfried 1984. *Fragmente über die neuere deutsche Literatur*. In *Werke*, Bd. 1. *Herder und der Sturm und Drang*. München: Hanser.
- KISS Endre 1999. *David Humes Argumentation in Hamanns philosophischem Diskurs*. In Gajek, Bernhard (Hrsg.): *Johann Georg Hamann und England*. Frankfurt a. M.: Lang.
- RATHMANN János 1984. *Die Hamann–Herder Beziehung und ihre Beeinflussung durch die Deutung des Ursprungs der Sprache*. In *Bückeburger Gespräche...* Schaumburger Studien 45. Rinteln: Bösendahl.
- RATHMANN János 1990. *Hamann öröksége – Gondolkodás, nyelv, ökonómia*. In *Magyar Filozófiai Szemle*, 34. évf. 1–2.

Oláh Katalin